

Ю. В. РОМАНЮК
(Київ, Україна)

ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ ГРАМАТИЧНИХ ТЕРМІНІВ У СУЧАСНОМУ СЛАВІСТИЧНОМУ МОВОЗНАВСТВІ (ДІЄСЛОВО)

Розглянуто українські, російські та польські граматичні терміни, зокрема дієслівні, у базі світового славістичного мовознавства iSybislaw. Основну увагу приділено термінам на позначення родів дієслівної дії та їхній еквівалентності у зазначених мовах.

Ключові слова: граматики, термін, дієслово, рід дієслівної дії, еквівалентність.

Вербоцентричний підхід у граматиках, зокрема, комунікативних та функціональних, тобто таких, згідно з яким центром побудови висловлення є дієслово, — доволі поширене явище. Від семантики дієслова залежать функції імен та система їхніх відмінкових значень. Безпосередньо чи опосередковано з дієсловом пов'язані й інші частини мови — в першу чергу, іменники, прикметники, займенники, числівники, прислівники, дієприкметники, дієприслівники. Про це пише О. М. Соколов у монографії “Основи імпліцитної морфології російської мови” [5, с. 123]. Тим важливішим є детальний опис особливостей дієслівної семантики та пов'язаних з нею категорій. Тому ми обрали об'єктом своєї розвідки дієслово. Однією з таких категорій є, згідно з різними джерелами, морфологічна, морфолого-словотвірна [4, с. 578], семантико-словотвірна [9], семантико-граматична дієслівна категорія [1] рід дії. Це дискусійна категорія, як ми вже показали вище: її по-різному класифікують різні дослідники, школи, що виявляється й у терміноапараті. Власне, аналізу термінології на позначення родів дієслівної дії у різних слов'янських мовах та її еквівалентності у цих мовах присвячено наше дослідження.

Терміни на позначення родів дієслівної дії у слов'янських граматиках можемо побачити різні: *рід дієслівної дії, рід дії* (укр.), *способ глагольного действия, совершаемость глагольного действия* (рос.), *rodzaj czynności, rodzaj akcji* (пол.) та інтернаціоналізм-термін *Aktionsart* німецького походження. У базі світового славістичного мовознавства iSybislaw зафіксовано терміни *rodzaj czynności, rodzaj akcji* (пол.), *способ глагольного действия, способ действия* (рос.), *рід дієслівної дії, рід дії* (укр.), *způsob slovesného děje* (чеськ.), *modalité d'action* (франц.) та *Aktionsart* (нім.) як відповідники. Терміном-гіперонімом для всіх за засадами побудови інформаційно-пошукової мови бази iSybislaw, яку на основі польської мови створює міжнародний колектив учених під керівництвом д-ра З. Е. Руднік-Карватової і під патронатом Інституту славістики Польської Академії наук у Варшаві, є термін *rodzaj czynności* як найуживаніший у польських джерелах.

© Ю. В. РОМАНЮК, 2015

Сам термін *rodzaj czynności* має варіант у польській мові *rodzaj akcji*, який активно використовує у своїх працях, зокрема, Я. Ставницька [9]. Проте, на нашу думку, *czynność* — термін ширший, він включає в себе й термін *akcja*, тобто, сказати б, “рід діяльності і стану” та “рід дії” взагалі. Очевидно, *rodzaj akcji* — калька з німецького *Aktionsart*. В українській лінгвістичній традиції функціонує термін *під дії*. В енциклопедії “Українська мова” в статті “Роди дієслівної дії”, автором якої є В. М. Русанівський, сказано про цей термін таке: “(калька з нім. *Aktionsarten*, від *Aktion* — дія і *Arten* — роди) — підпорядкована загальній категорії аспектуальності граматична категорія, основу якої становлять пари дієслів, одне з яких характеризується додатковим семантичним значенням повторюваності, розподільності, однократності і под.” [4, с. 578].

Проблема дискусійності категорії родів дії та її терміноапарату постає перед розробниками бази світового славістичного мовознавства iSybislaw, зокрема українського модуля бази, у такій постаті: як співвідносяться польські ключові слова (терміни), наявні в базі, із термінологією з напрацювань українських лінгвістів?

Зупинимось детальніше на найдокладнішому на сьогодні описові родів дії в українській мові. У монографії С. О. Соколової “Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові” [6] представлені такі терміни на позначення родів дії: *власне фазові*, а серед них *початковий (інгресивний)* (напр.: закричати, побігти); *початково-результативний* (напр.: стривожити, увірувати); *початково-інтенсивний (аугментативний)* (напр.: розсміятися, розгніватися); зі значенням тривалості дії — *обмежувальний (делімітативний)* (напр.: попоходити, попоїздити); *пердуративний (тривало-обмежувальний)* (напр.: просидіти, перечекати); зі значенням одноразового вияву дії — *однократний* (напр.: поцілувати, прозвучати); результату (завершення) дії — *загальнорезультативний* (напр.: нагодувати, примирити); остаточного завершення дії — *комплетивний* (напр.: доробити, дописати); *фінітивний* (напр.: віджити, перегаласувати). Кількісні (інтенсивно-результативні) роди дії мають розряди: великої інтенсивності — *сумарний, кумулятивний* (напр.: нагрішити, наварити); *дистрибутивний* (напр.: вигубити, перегаснути) — цей рід дії відрізняється від попереднього тим, що охоплює велику кількість об’єктів; надмірної дії — *понаднормативно-тривалий* (напр.: перегріти, обпоїти); *тотально-об’єктний* (напр.: вибігати, вимастити); *інтенсивно-результативний* (напр.: відлупцювати, опрацювати); *фінально-негативний (пейоративний)* (напр.: довештатися, доборотися) та *досягальний (сатурнативний)* (напр.: налюбуватися, надивитися). Рід дії зі значенням зниженої інтенсивності названий дослідницею *пом’яшувальним (атенуативним)* і позначає досягнення незначного або недостатнього результату (напр.: надгнити, присоромити). С. О. Соколова виділяє ще вторинну дію — *повторювану* (напр.: відбудувати, запитати); додаткову дію — *доповнення до іншої дії* (напр.: добудувати, надшити); *заперечення дії* (напр.: розлюбити, розмінувати); *порівняння з іншою дією* (напр.: звоювати, підбігти) [6, с. 122–146].

У базі iSybislaw зафіксовано такі ключові слова (терміни) на позначення дієслів певних родів дії (напівжирним кеглем виділяємо ті терміни, які використовують також українські дослідники):

czasownik fazowy (фазове дієслово)

czasownik inchoatywny, czasownik ingresywny, zob. czasownik inchoatywny (інгресивне або інхоативне дієслово)

czasownik jednokrotny, zob. czasownik semelfaktywny, czasownik momentalny, zob. czasownik semelfaktywny (семельфактивне або однократне, або моментальне дієслово, або дієслово моментальної дії)

czasownik iteratywny, czasownik wielokrotny zob. czasownik iteratywny (ітеративне дієслово або багаторазове)

czasownik delimitatywny (делімітативне дієслово)

czasownik duratywny (дуративне дієслово)

czasownik faktywny (фактитивне дієслово)

czasownik frekwentatywny (фреквентативне дієслово)

czasownik rezultatywny (результативне дієслово)

czasownik terminatywny (термінативне дієслово) (SSKJS).

Як бачимо, у базі iSybislaw враховано синонімію термінів (через відсилання *zob.* – ‘zobacz’, ‘дивись’), проте ці терміни називають не категорію, а її реалізацію, складник такої категорії – не рід дії, а дієслово зі значенням певного роду дії. Тут, власне, й виникають “ножиці” між українським і польським модулем бази у царині термінології.

У польському мовознавстві детально опрацьована проблема родів дієслівної дії, зокрема як семантико-словотвірної категорії дієслова. Наприклад, у монографії Я. Ставницької із зіставного дослідження родів дії у польській та російській мовах “Порівняльні студії над семантико-словотвірною категорією родів дії у російській та польській мовах” (“*Studium porównawcze nad kategorią semantyczno-słowotwórczą Aktionsarten w języku rosyjskim i polskim*”) [9] використовуються терміни – інтернаціоналізм *Aktionsarten* та польський *rodzaje akcji*, відповідником яких є український термін *роди дії* та російські *способ глагольного действия* і, забігаючи наперед, *совершаемость глагольного действия*. Дослідниця вирізняє, зокрема, ініціальний та фінальний роди дії (пол. *inicialny rodzaj akcji, finalny rodzaj akcji*), причому у межах, наприклад, ініціального роду дії виділяє групи – інхоативний (пол. *inchoatywny*), інгресивний (пол. *ingresywny*), ініціально-моментальний (пол. *inicialno-momentalny*) та ініціально-аугментативний (пол. *inicialno-augmentatywny*) [9, I, с. 48–77]. А фінальний рід дії охоплює такі групи: фінітивний (як і в С. О. Соколової, яка також розглядає різні фази виконання дії) (пол. *finitywny*), комплетивно-демініутивний (пол. *kompletywno-deminutywny*) та лімітивний (пол. *limitywny*) [9, I, с. 77–87].

“Словник слов’янської лінгвістичної термінології” (“*Slovník slovanské lingvistické terminologie*”) (SSIT) вміщує, подібно до бази iSybislaw, терміни не на позначення категорії родів дії, а на позначення дієслів певних родів дії (подаємо терміни-відповідники української, російської та польської мов): *інхоативне дієслово* – *инхоативный глагол* – *czasownik inchoatywny*; *багатократне дієслово* – *многократный глагол* – *czasownik wielokrotny*; *ітеративне дієслово* – *итеративный глагол* – *czasownik iteratywny*; *фреквентативне дієслово* – *фреквентативный глагол* – *czasownik frekwentatywny*; *дистрибутивне дієслово* – (російського відповідника

немає) – *czasownik dystrybutywny*; *однократне дієслово – некротний глагол – czasownik jednokrotny*; *дієслово тривалої дії – глагол длительного действия – czasownik trwały*; *дуративне дієслово – дуративный глагол – czasownik duratywny*; *дієслово моментальної дії – глагол мгновенного действия – czasownik momentalny*; *інг्रेसивне (починальне) дієслово – начинательный (инг्रेसивный) глагол – czasownik wstępujący (ingresywny)*; *фінітивне (завершальне) дієслово – финитивный (окончателный, цессативный) глагол – czasownik zstępujący (limitatywny, kompletywny)* (SSIT, I, с. 253–265). У Словнику зафіксовано такі терміни-відповідники на позначення категорії у польській, українській та російській мовах: *спосіб (рід) дієслівної дії – способ глагольного действия, совершаемость – rodzaj czynności*.

В “Енциклопедії знання про польську мову” („Encyklopedia wiedzy o języku polskim”) (EWJP) за ред. С. Урбаньчика знаходимо приклади на багатократне або ітеративне дієслово: ті, що означають повторювану дію (“codziennie rano pływa” – “щодня вранці плаває”, а також такі дієслова як *porzewracać* ‘поперевертати’, *porzuczyć* ‘поприносити’) (EWJP, с. 47).

Як бачимо, розмаїті джерела дають розмаїтість термінів на позначення родів дії або дієслів певних родів дії. За таких умов важко виділити терміни, які б увійшли до бази світового славістичного мовознавства, зокрема, до українського її модуля. На нашу думку, в українському модулі бази світового славістичного мовознавства iSybisław варто подати терміни на позначення родів дії за С. О. Соколовою, принаймні, власне фазові й кількісні. Взагалі у базі варто мати терміни на позначення самої категорії, а не її складників, тобто роду дії, а не дієслів зі значенням певного роду дії.

У праці російської дослідниці Н. С. Авілової “Вид дієслова та семантика дієслівного слова” про зв’язок між видовою, граматичною і словотвірною та лексичною семантикою дієслова також детально подано розряди дієслів за родами дії (рос. *способ глагольного действия*) і виокремлено часові способи дії (временные), а серед них: початкові (начинательные), причому дослідниця розрізняє інхоативний та інгресивний роди дії (рос. *инхоативный и инг्रेसивный способы глагольного действия*). Інгресивний (напр.: *пойти, побежать, вскричать, взрветь*), а інхоативний позначає настання початкового моменту у тривалому часі ознаки (напр.: *завдвигаться, зареять, задождить*). Наступний рід дії, який належить до часових, – обмежувальний (ограничительный) – обмеження дії часовими рамками (напр.: *посмотреть, проспять, перезимовать*). Фінітивний спосіб дії означає остаточне завершення її (напр.: *отпеть, отшуметь*). Н. С. Авілова вирізняє, крім часових, кількісні способи дії, про які вона пише досить розлого, виділяючи: *однократний спосіб дії* (напр.: *прыгнуть, сгруппить, сострит*); *зменшувальний (уменьшительный)* (напр.: *прикорнуть, припугнуть, всхрапнуть*); *пом’якшувальний (смягчительный)*, коли дія здійснюється не на повну силу (напр.: *подтануть, подвыпить*); *багатократний (многократный)* (напр.: *бывать, живать*); *переривчасто-пом’якшувальний (прерывисто-смягчительный)* – “робити щось час від часу” (напр.: *пошаливать, похваливать*); *тривало-пом’якшувальний (длительно-смягчительный)*, коли дієслова виражають тривалу,

ослаблену, повторювану час від часу дію (напр.: подвывают, напевать, накрапывать); тривало-дистрибутивний (длительно-дистрибутивный), коли дія поширюється у різних напрямках (напр.: расхаживать, размахивать); супроводжувальний (сопроводительный) рід дії (напр.: приговаривать, присвистывать). До кількісних родів дії належать також ускладнено-інтенсивний (осложненно-интенсивный), який позначає посилену повторювану дію (напр.: вызванивать, названивать); тривало-дистрибутивно-взаємний (длительно-дистрибутивно-взаимный) рід дії, який позначає повторюваність дії між кількома суб'єктами (напр.: переговариваться, перестреливаться). Дослідниця виділяє також спеціально-результативні роди дії (специально-результативные), а серед них: термінативний (терминативный), який позначає завершеність дії, що тривала певний час (напр.: пробить, проговорить); завершувальний (завершительный, комплетивный), що позначає кінцеву фазу дії (напр.: докурить, додумать); інтенсивний (напр.: дознаться, докопаться); накопичувальний (накопительный), який завершеною дією охоплює кілька або всі об'єкти (напр.: исходит, навдумывать, насобирать) і, нарешті, розподільний (распределительный, дистрибутивный) рід дії (напр.: порубить, переименовать) [1, с. 273–315].

Н. С. Авілова використовує термін *способ глагольного действия*, визначаючи таким чином семантичні розряди дієслів за родом дії. О. В. Ісаченко, аналізуючи граматичні відмінності російської та словацької мов, у праці “Грамматичний лад російської мови в зіставленні зі словацькою”, у часі ранішої від праці Н. С. Авілової, використовує ще один термін-відповідник до українського *рід дії* чи російського *способ глагольного действия* – *совершаемость глагольного действия*, або просто *совершаемость* [2, II, с. 209]. Автор пише, що цей термін позначає семантичну модифікацію вихідного простого або префіксального дієслова [2, II, с. 216]. Здійснюваність (рос. *совершаемость*) виражено в російських дієсловах обов'язково префіксами *за-*, *по-*, *на-*, часткою *-ся*, префіксом *по-* в сполученні з суфіксом *-ив-*, суфіксом *-нуть-* (напр.: закричат, покричат, накричатся, покрикивать, крикнуть) – усі ці дієслова співвідносяться з вихідним дієсловом “кричат” не в площині граматичного видотворення або лексичної семантики, а в площині граматичних значень родів дії, способів її виконання (*совершаемостей*), виражених відповідними словотворчими засобами [2, II, с. 217]. О. В. Ісаченко дає визначення цьому терміну: “Під здійснюваністю (*совершаемостью*) слід розуміти ті загальні значення дієслів, які, виражені формальними засобами (префіксами, суфіксами), модифікують значення вихідного безпрефіксного дієслова у відношенні фазисності, кратності або кількості дії і семантично з ним співвіднесені. Дієслова, що виражають ту чи ту здійснюваність (*совершаемость*), представлені завжди лише однією видовою формою”¹ [2, II, с. 218]. Дослідник вирізняє розряди “*совершаемостей*”: починальна (рос. *начинательная*) (напр.: запил, закололо); еволютивна (рос. *эволютивная*) (напр.: раскричатся, разбушеваться); обмежувальна (рос. *ограничительная*) (напр.: побеситься, победствовать); пом'якшувальна (рос. *смягчительная*)

¹ Переклад українською мовою цієї та інших праць належить авторці статті.

(напр.: присесть, привстать); результативна (рос. результативная) (напр.: пробормотать, прожить); однократна (рос. однократная) (напр.: кольнуть, сунуть); багатократна (рос. многократная) (напр.: хаживать, читывать) і под. Як бачимо, О. В. Ісаченко, як і Н. С. Авілова та С. О. Соколова, вирізняє обмежувальний, однократний і результативний роди дії.

Унаочнимо сказане, навівши приклади з українських та російських джерел у зіставленні з польськими (збіги термінів у зіставлюваних мовах виділяємо напівжирним шрифтом) (див. Табл. 1).

Табл.1. Зіставлення термінів на позначення родів дії

С. О. Соколова	Н. Wróbel, J. Stawnicka	О. В. Ісаченко, Н. С. Авілова
<i>рід дієслівної дії</i>	<i>rodzaj czynności, rodzaj akcji, Aktionsart</i>	<i>способ глагольного действия, способ действия, совершаемость глагольного действия</i>
<i>початковий (інг्रेसивний) (напр.: закричати, побігти)</i>	<i>inchoatywny або ingresywny (напр.: zaśpiewać, zachorować)</i>	<i>начинательная совершаемость (напр.: запил, закололо)</i>
<i>початково-інтенсивний (аугментативний) (напр.: розсміятися, розгніватися)</i>	<i>intensywny (напр.: wykrzykiwać)</i>	<i>интенсивный способ действия (напр.: дознаться, докопаться)</i>
<i>пом'якшувальний (напр.: надгнити, присоромити)</i>	<i>slabej efektywnosci akcji або deminutywny (напр.: popłakiwać, popiskiwać)</i>	<i>смягчительная совершаемость (напр.: присесть, привстать)</i>
<i>обмежувальний (делімітативний) (напр.: попоходити, попоїздити)</i>	<i>limitywny (напр.: poczynać, porzysować)</i>	<i>ограничительная совершаемость (напр.: побеситься, победствовать)</i>
<i>дистрибутивний (напр.: вигубити, перегаснути)</i>	<i>dystrybutywny (напр.: porzwracać, porzynosić)</i>	<i>длительно-дистрибутивно-взаимный способ действия (напр.: переговариваться, перестреливаться)</i>
<i>пердуративний (тривало-обмежувальний) (напр.: просидіти, перечекати)</i>	<i>duratywny (напр.: pisać, czytać)</i>	—
<i>однократний (напр.: поцілувати, прозвучати)</i>	<i>momentalny або punktualny (напр.: kwiknąć) або semelfaktywny</i>	<i>однократная совершаемость (напр.: кольнуть, сунуть)</i>
<i>загальнорезультативний (напр.: нагодувати, примирити)</i>	<i>kompletywny (напр.: napisać)</i>	<i>результативная совершаемость (напр.: пробормотать, прожить)</i>
—	<i>frekwentatywny (напр.: chadzać, napadać, pisywać)</i>	<i>многократная (напр.: хаживать, читывать)</i>
<i>остаточного завершення дії (комплетивний) (напр.: доробити, дописати)</i>	<i>terminatywny або efektywny (напр.: dokonać, doczytać)</i>	—
<i>фінітивний (напр.: віджити, перегаласувати)</i>	<i>finitywny (напр.: przebrzmieć, przekwitnąć)</i>	<i>финитивный способ действия (напр.: отпеть)</i>

Як видно з таблиці, деякі терміни мають свої відповідники в усіх трьох мовах. Щодо бази світового славістичного мовознавства, то варто було б увести

до неї терміни, які позначали б саме категорію родів дії, а не дієслова цих родів.

Щодо еквівалентності термінів на позначення родів дії, то їх не завжди віднаходимо, оскільки якісь із них давні і належать усім (або більшості) слов'янських мов, а деякі становлять типологічні особливості кожної мови. До того ж, ми навели тільки кілька (найавторитетніших) прикладів авторських класифікацій, які лише частково збігаються в термінах.

Отже, в українському модулі бази світового славістичного мовознавства iSybislaw варто подати терміни на позначення родів дії за С.О. Соколовою, принаймні, власне фазові й кількісні.

1. *Авиллова Н. С.* Вид глагола и семантика глагольного слова / Н. С. Авиллова. – М. : Наука, 1976. – 328 с.
2. *Исаченко А. В.* Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология / А. В. Исаченко. – Ч. II. – Братислава : Изд-во Словацкой Академии наук, 1960. – 580 с.
3. *Маслов Ю. С.* Очерки по аспектологии / Ю. С. Маслов. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1984. – 263 с.
4. *Русанівський В. М.* Роди дієслівної дії / Українська мова. Енциклопедія / В. М. Русанівський. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана”. – [вид. 3]. – 2007. – С. 578.
5. *Соколов О. М.* Основы имплицитной морфологии русского языка / О. М. Соколов. – М. : Изд-во Российского ун-та дружбы народов, 1997. – 203 с.
6. *Соколова С. О.* Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / С. О. Соколова. – К. : Наукова думка, 2003. – 285 с.
7. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Cz.1. Morfologia.* – Warszawa : PWN, 1984 – 397 s.
8. *Karolak S.* Semantyczna kategoria aspektu. – Warszawa : Instytut Sławistyki PAN, 2008 – 207 s.
9. *Stawnicka J.* Studium porównawcze nad kategorią semantyczno-słotwórczą Aktionsarten w języku rosyjskim i polskim. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. – T. I. – 2009. – 286 s.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- EWJP – Encyklopedia wiedzy o języku polskim. – Pod. red. Stanisława Urbańczyka. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978. – 451 s.
- SSKJS – Rudnik-Karwatowa Z., Karpińska H. Słownik słów kluczowych językoznawstwa sławistycznego / Z. Rudnik-Karwatowa, H. Karpińska. – Warszawa : Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, 2006 (Opracowanie stron HTML oraz apletu JAVA M. Kornacka).
- SSIT – Slovník slovanské lingvistické terminologie (Словарь славянской лингвистической терминологии). – Praha : Academia. – T. 1. – 1977. – 553 s.

I. V. Romaniuk

EQUIVALENCE OF GRAMMATICAL TERMS IN THE MODERN SLAVONIC LINGUISTICS (VERB)

The article deals with the Ukrainian, Russian and Polish grammatical terms in particular related to the verb in the database of World Slavonic Linguistics iSybislaw. The main attention is given to the terms for the nomination of Aktionsarten and their equivalence in these languages.

Key words: grammar, term, verb, Aktionsart, equivalence.